

INNOVATION IQTISODIYOT

Ilmiy-amaliy elektron jurnal

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА

Научно-практический электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY

Electronic Scientific and Practical Journal

2025 / 4

@QMI_Instituti

Qarshi shahri,
Mustaqillik ko'chasi 225 - uy

www.kstu.uz
www.ojs.qmii.uz

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

3-jild
4-son
sentabr, 2025

September 2025
Volume 3
Number 4

ИННОВАЦИОННАЯ ЭКОНОМИКА
Научно-практический
электронный журнал

THE INNOVATION ECONOMY
Electronic Scientific and Practical
Journal

INNOVATSION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON JURNAL

ISSN: 3030-315X

ojs.qmii.uz

Muassis:

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi:

R.X.Ergashev, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Tahririyat Kengashi raisi o'rinbosari:

S.N.Xamrayeva, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qarshi davlat texnika universiteti

Mas'ul muharrir:

N.A.Ochilova, PhD, dotsent

Qarshi davlat texnika universiteti

Texnik muharrir:

F.F.Haqqulov, PhD

Qarshi davlat texnika universiteti

Jurnal har oyda bir marotaba elektron shaklda jurnalning rasmiy sayti orqali nashr etiladi.

Tahririyat manzili:

180100, Qarshi shahri, Mustaqillik ko'chasi 225-uy

Tel.: +998 (75) 221 09 23

+998 (93) 902 72 63

Faks: +998 (75) 221 1395

E-mail: innoeconomic@qmii.uz

TAHRIRIYAT KENGASHI:

Tahririyat Kengashining xalqaro a'zolari:

Овчиников Виктор Николаевич – i.f.d., professor, akademik (Janubiy Federal Universitet, Rossiya)

Солодовников Сергей Юревич – i.f.d., professor (Belorussiya milliy texnika universiteti)

Сидоров Виктор Александрович - i.f.d., professor, (Kuban davlat universiteti)

Шевченко Игорь Викторович - i.f.d., professor (Kuban davlat universiteti, Rossiya)

Kusainov Xalel Xaymullayevich - i.f.d., professor (Qozog'iston davlat texnologiya universiteti)

Samandarzoda Iskandar Hakim - i.f.d., i.f.d., professor (SH.Shotemur nomidagi Tojikiston agrar universiteti)

Гибадуллин Артур Артурович Национальный исследовательский университет Московский энергетический институт

Войнаш Сергей Александрович Казанский приволжский (федеральный) университет

Пуляева Валентина Николаевна Финансовый университет при Правительстве РФ

Морковкин Дмитрий Евгеньевич Финансовый университет при Правительстве РФ

Садриддинов Манучехр Исмолиддинович Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, Душанбе

Перская Виктория Вадимовна директор Института исследований международных экономических отношений, Финансовый университет при Правительстве РФ

Молчанов Игорь Николаевич Профессор экономического факультета. Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова

Басова Мария Михайловна Заместитель декана факультета налогов, аудита и бизнес-анализа Финансовый университет при Правительстве РФ

Чупин Александр Леонидович Заместитель декана экономического факультета Российский университет дружбы народов имени П.Лумумбы

Незаймакин Валерий Николаевич Профессор кафедры финансов и кредита Российский государственный гуманитарный университет

Никонорова Алла Владимировна Доцент кафедры экономической теории Финансовый университет при Правительстве РФ

Дмитриева Ольга Александровна Доцент кафедры налогов и налогового администрирования факультета налогов, аудита и бизнес-анализа Финансовый университет при Правительстве РФ

Швец Юрий Юрьевич Лаборатория управления инновациями, Институт проблем управления Российской академии наук

Колосова Елена Валерьевна Лаборатория управления инновациями, Российский экономический университет имени Г.В. Плеханова

Tahririyat Kengashi a'zolari:

Gulyamov Saidaxror Saidaxmedovich - i.f.d., professor, akademik

Bozorov Orifjon Shodiyevich – t.f.n., dotsent

Pardayev Mamayunus Qarshiboyevich - i.f.d., professor

Vaxabov Abduraxim Vasikovich – i.f.d., professor

Hakimov Obidjon Arzikulovich – i.f.d., professor

Navruz-zoda Baxtiyor Negmatovich - i.f.d., professor

Xatamov Ochildi Qurbonovich- i.f.d., professor

Fayziyeva Shirin Shodmonovna- i.f.n., professor

Jumayeva Gulrux Jo'raqulovna - i.f.n., professor

Egamberdiyeva Salima Raimovna - i.f.n., dotsent

Erkayeva Gulbahor Panjiyevna - i.f.n., professor

Amirqulov Shuhrat Olimovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Samiyeva Gulnoza Toxirovna-i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aliqulov Azamat Tuyg'unovich -i.f.f.d., (PhD), dotsent

Aminov Fazliddin Baxadirovich- i.f.n., dotsent

Xo'jaqulova Nigora Rustamovna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Turobov Sherzod Alisherovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Alimova Munisa Yulchiyevna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Ergasheva Nasiba Raxmatullayevna - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Boboqulov Sanjar Baxromkulovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Djalilov Raxmonkul Hamidovich - i.f.f.d., (PhD), dotsent

Nomazov Baxrom Bobomurodovich - i.f.f.d. (PhD) dotsent

Alimxanova Nigora Alimxanovna - i.f.f.d. (PhD) dotsent

“Innovatsion iqtisodiyot” ilmiy - amaliy elektron jurnali O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi **Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2025-yil 5-apreldagi 369-sonli qarori** bilan milliy ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan

Jurnalda quyidagi ruknlar asosida maqolalar nashr etiladi:

1. Nazariya va metodologiya
2. Raqamli iqtisodiyot
3. Mintaqa va tarmoqlar iqtisodiyoti
4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik
5. Inson kapitali iqtisodiyoti
6. Menejment va marketing
7. Buxgalteriya hisobi,iqtisodiy tahlil va audit
8. Moliya, kredit va investitsiya
9. Ekonometrika va statistika
10. Xizmat ko'rsatish va turizm sohasi

September 2025

Volume 3

Number 4

INNOVATION IQTISODIYOT

ILMIY-AMALIY ELEKTRON
JURNAL

ojs.qmii.uz

Qishloq xo'jalik samaradorligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlili

Xatamov Ochildi Qurbonovich, Xaitova Rushana O'ktamovna

Анализ внутренних и внешних факторов, влияющих на производительность сельского хозяйства

Хатамов Очилди Курбанович, Хаитова Рушана Уктамовна

Analysis of internal and external factors affecting agricultural productivity

Khatamov Ochildi Kurbanovich, Khaitova Rushana Uktamovna

Received: August 11, 2025 Revised: August 15, 2025 ■ Accepted: August 19, 2025 ■ Published Online: September 1, 2025

- **Annotatsiya:** Maqolada qishloq xo'jalik samaradorligiga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar tasniflangan hamda ularning o'zaro bog'liqligi tadqiq etilgan. Shuningdek, ushbu omillarning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmiga ta'siri statistik usullar yordamida baholangan.
- **Kalit so'zlar:** qishloq xo'jaligi, samaradorlik, ishlab chiqarish hajmi, ichki omillar, iqtisodiy omillar, mehnat va yer-suv resurslari.
- **Аннотация:** В статье классифицированы внутренние и внешние факторы, влияющие на производительность сельского хозяйства и исследована их взаимосвязь. Также с помощью статистических методов оценивается влияние этих факторов на сельскохозяйственное производство.
- **Ключевые слова:** сельское хозяйство, производительность, объем производства, внутренние факторы, экономические факторы, трудовые и земельно-водные ресурсы.
- **Abstract:** The article classifies internal and external factors affecting agricultural productivity and studies their interrelationships. Also, the impact of these factors on agricultural production is assessed using statistical methods.
- **Key words:** agriculture, productivity, production volume, internal factors, economic factors, labor and land and water resources.

KIRISH

Yagona iqtisodiy makonni shakllantirish jarayoni bilan tavsiflangan jahon xo'jalik tizimi globallashuvi ishlab chiqarishning, jumladan, qishloq xo'jaligining umumiy samaradorligini oshirish uchun iqtisodiy, axborot, ekologik, institutsional, texnik omillardan samarali foydalanishni taqozo etmoqda. Samaradorlikni turli xil ijtimoiy-iqtisodiy shakllanishlarga xos bo'lgan va keng ma'noda unumdorlikni, ishlab chiqarish jarayoni samaradorligini, ishlab chiqarish tizimi yoki boshqaruvning ma'lum bir shaklini tavsiflovchi asosiy iqtisodiy kategoriya sifatida ko'rib chiqamiz. U xo'jalik faoliyati natijalari (ta'siri) va ularni keltirib chiqargan ishlab chiqarish xarajatlari (sabablari)ni solishtirish yo'li bilan aniqlanadi.

Ishlab chiqarish, shu jumladan, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligi muammosi keyingi o'n yilliklarda fan va amaliyotning diqqat markazida bo'lmoqda. Bu uning hozirgi davrda ham dolzarbligini, ayniqsa, uning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini ko'rsatadi. Mamlakat xalq xo'jaligining bozor munosabatlariga o'tishi munosabati bilan bu ahamiyat yanada ortib bormoqda.

Qishloq xo'jaligida uzoq vaqt davomida narxlarni erkinlashtirish, qishloq xo'jaligi va iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari o'rtasidagi ayirboshlashning ekvivalent emasligi, kredit resurslari pastligi, mamlakatdagi makroiqtisodiy vaziyat beqarorligini bartaraf etish sohada milliy loyihaning amalga oshirilishida ijobiy omili bo'ldi. Bugungi kunda ham respublika hududlari sharoitlarini hisobga olgan holda, ekinlarni yetishtirishning samaradorligi bo'yicha tadqiqotlar olib borish o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Agrar sektori iqtisodiyotini rivojlantirish, tarmoqda bozor islohotlarini chuqurlashtirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish muammolariga bir qator xorijlik va o'zbek iqtisodchi olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlarini bag'ishlangan.

Ma'lumki, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligiga har bir gektar yerdan yetishtirilgan mahsulot birligiga moddiylashtirishga mehnat sarflagan holda maksimal mahsulot miqdorini olish bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlarni aks ettiruvchi siyosiy, iqtisodiy kategoriya sifatida qarash mumkin.

Rossiyalik tadqiqotchi A.A.Stepanov fikricha, "qishloq xo'jaligi korxonalari samaradorligini aholi jon boshiga har bir gektar yerdan kerakli assortimentdagi oziq-ovqat va xom ashyo ishlab chiqarishni muntazam ravishda oshirish bilan ko'rsatish mumkin"[1]. Ushbu ish muallifining qishloq

xo'jaligi mehnat va yerning unumdorligini va normal atrof-muhit sharoitlarini saqlash uchun barcha resurslardan oqilona foydalanish bilan mahsulot birligiga xarajatlarni kamaytirish lozim degan fikrini asosli, deb hisoblash mumkin. Shuningdek T.T.Satxlanova "qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligi uning ishlab chiqarish omillari bo'lgan barcha resurslaridan foydalanish samaradorligiga bog'liqligini ko'rsatsa"[2], G.Ivanov esa "agrosanoatda qishloq xo'jaligi korxonalarining yangi muhitini shakllantirish bilan kuchaytirishdir"[3], deb ta'kidladi.

Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligi ko'pchilik mahalliy olimlarning ishlarida o'rganilgan. Akademik V.Qobulov, V.A.Abdurazakov, M.Z.Ziyaxodjayevlar tomonidan ishlab chiqilgan qishloq xo'jaligini boshqarishning ko'p pog'onali modellashtirish va uni amalga joriy etishning ilmiy konsepsiyasida qishloq xo'jaligi bilan bog'liq boshqa tarmoqlar qishloq xo'jaligi mahsulotlari va xom ashyosini ishlab chiqarish, qayta ishlash va sotishda yer-suv va boshqa resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlashi ko'zda tutilgan[4]. Mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari rivojlanishida ekonometrik modellashtirishning ilmiy metodologik asoslari S.Gulomov ishlarida tadqiq etilgan [5].

Qishloq xo'jaligining rivojlanish mutanosibliklari va sur'atlarini tahlilida professor T.Shodiyev rekkursiv ekonometrik modellar asosida makroiqtisodiy tahlil va bashorat qilish tamoyillari hamda usullarini asoslab bergan hamda ular asosida respublika qishloq xo'jaligi rivojlanish istiqbollarini tadqiq etgan[6]. Professor B.Xodiyevning tadqiqotlarida beqaror ob-havo sharoitida paxta hosildorligini prognoz qilishning ilmiy yondashuvi hamda matematik modeli ishlab chiqilgan[7]. Sh.Ergashevaning ishida yer-suv resurslari chegaralangan sharoitda respublika mintaqalarida sabzavot, don va boshqa mahsulotlar yetishtirish hajmining optimal variantini aniqlashga imkon beruvchi zanjir tarkibli qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini joylashtirishni optimallashtirish modeli taklif etilgan[8]. B.Raxmanqulovat tadqiqotlarida ishlab chiqarish resurslari samaradorligini baholash uslubiyati ishlab chiqilgan[9]. Shunday qilib, respublikada olib borilgan ushbu va boshqa tadqiqotlar qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va diversifikatsiyalash sharoitlarida qishloq xo'jaligini boshqaruvchi davlat organlarini axborot bilan ta'minlash tizimlarini yaratish va qishloq xo'jaligi rivojlanishini prognozlashning metodologik va uslubiy bazasi hisoblanadi.

Fermer xo'jaliklari tomonidan – foydalanuvchi yer va boshqa ishlab chiqarish resurslari samaradorligini oshirish hamda ular rivojlanishini modellashtirish borasida B.Berkinov fermer xo'jaliklarining normal rentabelligi, o'zini-o'zi moliyalashi, ularning moliyaviy-iqtisodiy ahvolini tahlil qilish, to'lov qobiliyatini baholash, paxta xaridi narxini asoslashning ayrim uslubiy masalalari iqtisodiy-matematik usullarni

qo'llagan holda tadqiqotlar olib borganlar. Bunda "fermer xo'jaliklarini rivojlantirish, alohida hududlar (tumanlar) salohiyatini hisobga olib, fermerlar ishlab chiqarishini optimal joylashtirish va ixtisoslashtirish istiqbollarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi"[10], deb ko'rsatgan.

Qishloq xo'jaligi faoliyatining samaradorligini baholash bo'yicha masalalar bo'yicha tadqiqotlar O.Xatamov[12] va S.Qulmatovalar[13] tomonidan olib borilgan. Qishloq xo'jaligi texnikasidan samarali foydalanishni boshqarish usullari va qishloq xo'jalik texnikasini oqilona qo'llashda iqtisodiy subyektlarning rivojlanishini aniq maqsad va vazifalariga erishish yo'nalishlari asoslab berilgan.

Umuman olganda, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishi samaradorlik darajasi turli xil omillarga tabiiy-iqlim sharoitlari, ishlab chiqarilgan mahsulotlarga bo'lgan talab va sohani yuqori malakali kadrlar bilan ta'minlash, yer, kapital, mehnat va tadbirkorlik qobiliyati resurslari, xarajat, tabiiy-iqlim sharoitlari, xodimlar malaka darajasi, ishlab chiqarilgan mahsulotlarga bo'lgan talab bilan ta'minlashga bog'liq.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada ilmiy abstraksiyalash, tizimli tahlil, omilli tahlil, statistik tahlil, qiyosiy tahlil, ma'lumotlarni guruhlash, taqqoslash usullaridan keng foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Qishloq xo'jaligi samaradorligiga ichki va tashqi omillarning murakkab tarmog'i ta'sir qiladi, ularning har biri qishloq xo'jaligi tizimining umumiy samaradorligi va mahsuldorligiga hissa qo'shadi. Omillarni tahlil qilishdan maqsad tobe o'zgaruvchining o'zgarishiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omillar to'plami yoki ro'yxatini aniqlashdan iborat. Bu qishloq xo'jaligining barcha tarmoqlari uchun umumiy bo'lgan omillar ham, ishlab chiqarish tarmog'i uchun xos bo'lgan omillar ham bo'lishi mumkin. Masalan, ekinlar hosildorligi modellarida yerlar unumdorligi, texnika bilan jihozlanganlik, suv bilan ta'minlanganlik, o'g'itlar sarf-xarajatlari, fondlar aktiv qismi ulushi, xarid qilingan materiallar qiymati ulushi qishloq xo'jaligi tarmoqlari uchun umumiy omillar bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Shuni hisobga olish kerakki, qishloq xo'jalik samaradorligiga boshqariladigan va boshqarilmaydigan omillar ta'sir ko'rsatadi. Boshqariladigan omillarga - yer haydashdan boshlab, toki hosilni yig'ib olgunga qadar amalga oshiriladigan agrotexnik tadbirlar guruhlarini orqali shakllanadigan omillarni kiritish mumkin. Ayni paytda boshqarilmaydigan omillar tuproq tarkibidagi gumus (ballda o'lchanadi) va turli

darajada havoning o'zgarishi, namlik darajasi, tabiiy ofatlar va boshqalar kiradi.

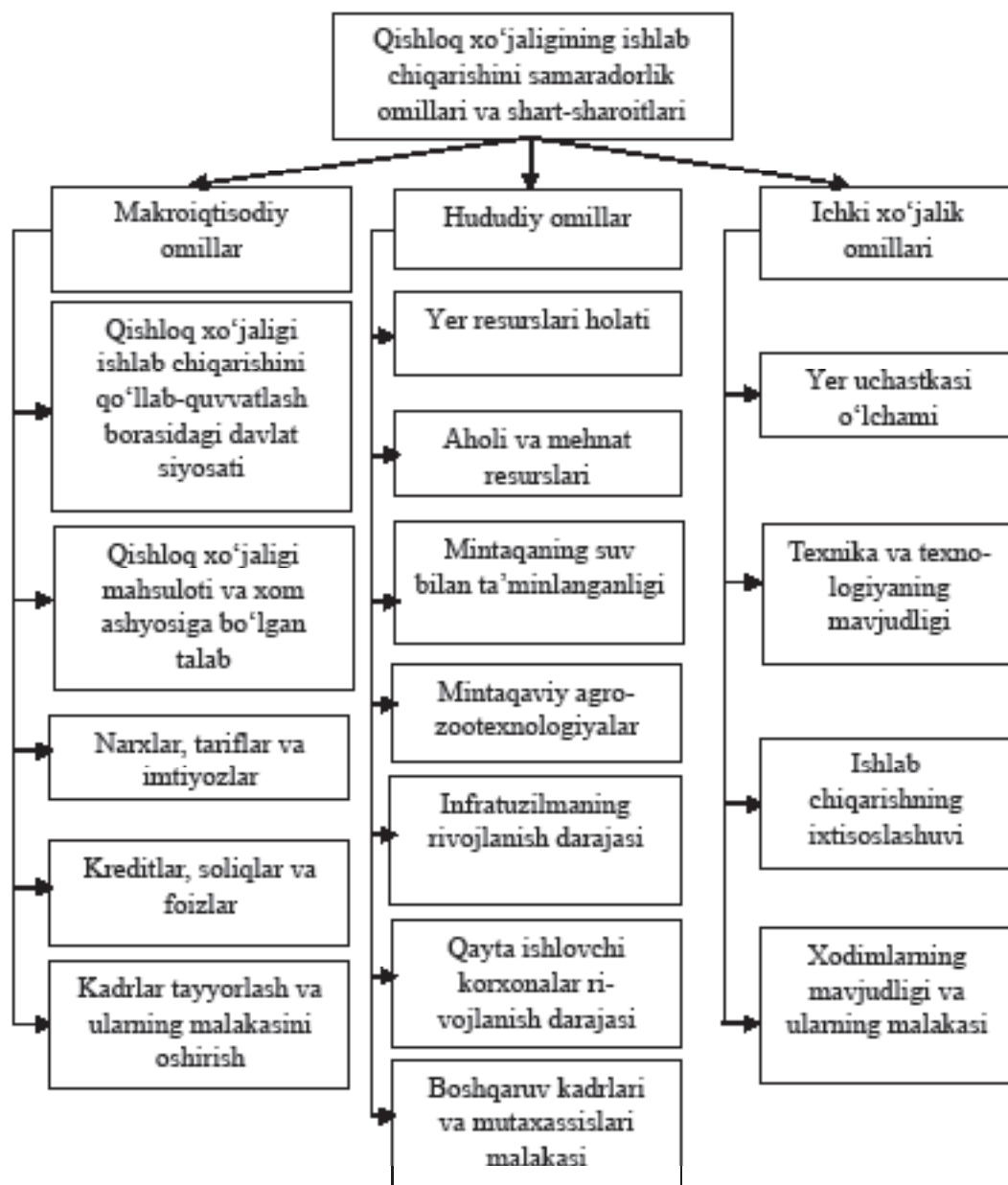
Bu omillarni quyidagicha tasniflash mumkin. Qishloq xo'jaligi mahsuldorligiga ta'sir qiluvchi ichki omillarga-tuproq sifati, Ph darajasi va ozuqaviy moddalarning barchasi hosildorlikka ta'sir qiladi. Sug'orish tizimlari, suvning mavjudligi va suvni tejash usullari omillari sug'orish omillariga, qishloq xo'jalik korxonalarini boshqarishda almashlab ekish, oraliq ekish va ekish hamda hosilni yig'ish muddatlari, mehnat samaradorligida kadrlar malaka va ko'nikmalari, mehnatni boshqarish, qishloq xo'jalik texnikalarida traktorlar, dronlar yoki yig'im-terim mashinalari, ulangan mashinalar, ilg'or texnologiyalardan foydalanish, chorvachilikni boshqarishda naslchilik amaliyoti, chorva mollarini oziqlantirish omillari ta'sir qiladi. Moliyaviy resurslar bo'yicha kredit olish, subsidiyalar va moliyaviy savodxonlik, energiya resurslari, shu jumladan, qayta tiklanadigan manbalar mavjudligi va samaradorligi omillari ta'sir qiladi.

Qishloq xo'jaligi mahsuldorligiga ta'sir qiluvchi tashqi omillarga iqlim va ob-havo, harorat, yog'ingarchilik va qurg'oqchilik, toshqin kabi ekstremal ob-havo hodisalari kiradi. Bozor shartlarini bajarishda ekinlar va chorva mollariga talab, taklif va narxlarning o'zgarishi omillari, qishloq xo'jaligi siyosatini amalga oshirishda yerdan foydalanish qoidalari, import-eksport qoidalari, inflyatsiya darajasi, foiz stavkalari va umumiy iqtisodiy barqarorlik omillari ta'sirini ko'rsatish mumkin.

Qishloq xo'jalik samaradorligiga ta'sir etuvchi ijtimoiy omillar dehqonchilikka, iste'molchilarning xohish-istaklariga, mehnat imkoniyatlariga madaniy munosabat, xalqaro bozor sharoitlari, tariflar va savdo kelishuvlari omillarini ko'rsatish joiz bo'lib, bu omillarning barchasi qishloq xo'jaligi samaradorligiga ma'lum darajada ta'sir qiladi.

Ushbu ichki va tashqi omillarni tushunish manfaatdor tomonlarga qishloq xo'jaligi samaradorligini oshirish bo'yicha ongli qarorlar qabul qilishda yordam beradi. Strategiyalar ilmiy-tadqiqot ishlariga investitsiyalar, fermerlarni o'qitish, resurslar narxlari ana shulardan kelib chiqib shakllanadi. Xo'jaliklar uchun imtiyozlar, ularga beriladigan kreditlar miqdorlari, foizlari, shuningdek, daromad solig'i stavkalari va ular tomonidan xarid qilinadigan moddiy-texnika resurslari katta ahamiyatga ega. Davlat bunday tartibga solinadigan ko'rsatkichlarning qiymatini ijtimoiy-iqtisodiy zaruratdan, shuningdek, qishloq xo'jalik korxonalari ishlab chiqarish-moliyaviy imkoniyatlaridan kelib chiqib shakllantiradi. Ularni tabaqalash respublika mintaqalari ishlab chiqarish va yer-suv xususiyatlarini hisobga olgan holda joriy etiladi.

Qishloq xo'jalik samaradorligiga ta'sir etuvchi omillarni biz uchta guruhga bo'ldik. Birinchi guruhni makroiqtisodiy omillar, ikkinchi guruhni mintaqaviy (hududiy) omillar, uchinchi guruhni ichki xo'jalik omillari tashkil qiladi (1-rasm).

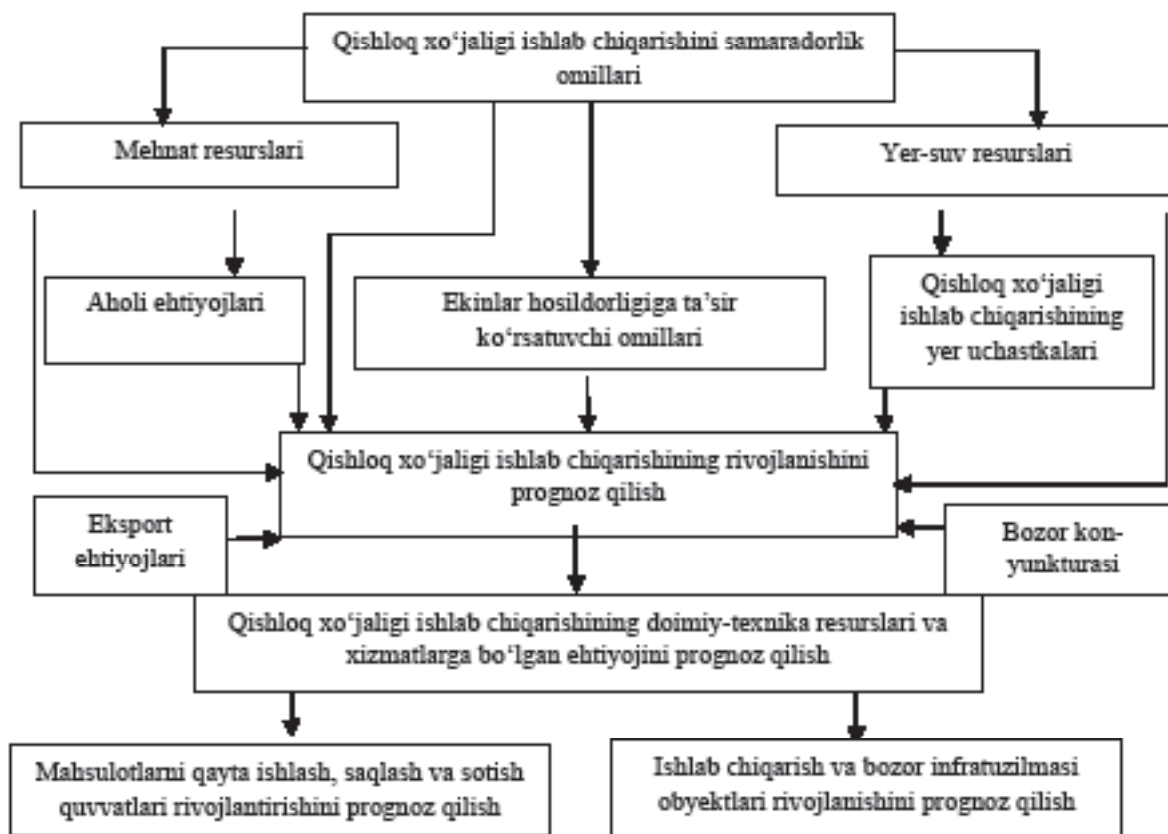
1-rasm. Qishloq xo'jalik samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar tizimi

Qishloq xo'jalik samaradorligi makroiqtisodiy omili sifatida qishloq xo'jaligini qo'llab-quvvatlashning davlat siyosati muhim ahamiyatga ega bo'lib, har bir xo'jalikning moliyaviy-iqtisodiy holati ko'p jihatdan mazkur siyosat ta'sirchanligiga va samaradorligiga bog'liq hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan jahon tajribasiga ko'ra, hozirgi vaqtda davlat tomonidan yaratilgan tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlar hamda shart-sharoitlar, qishloq xo'jaligini rivojlantirish omillari sifatida, aniq maqsadga yo'naltirilgan xususiyatga ega bo'lib, ular

amaliyotda o'z samarasini bermoqda.

Shu bilan birga davlat siyosati qishloq xo'jalik mahsulotlariga mamlakat ichida va tashqi bozorlarda bo'lgan talabga, ularning narxiga bog'liq bo'lib, mahsulotning, ayniqsa davlat tomonidan birlamchi qayta ishlash uchun xarid qilinadigan mahsulotlarga ta'sir o'tkazadi.

Umuman olganda, davlat tomonidan tartibga solinadigan makroiqtisodiy omillar qishloq xo'jaligi samaradorligida faol rol o'ynaydi. Shu bilan birga, qishloq xo'jalik ishlab chiqarishini

2-rasm. Qishloq xo'jaligining ishlab chiqarish samaradorlik omillarini bog'liqligi

rivojlantirishda hududiy omillar muhim ahamiyatga ega.

Ular jumlasiga, yer resurslarining yetarlicha mavjudligi va yaroqlilik holati kiradi. Yerlarning tabiiy unumdorligi, tuproqning sho'rlanish darajasi, sizot suvlarning joylashganlik darajasi va shu kabi omillar qishloq xo'jaligi ekinlari hosildorligiga hamda yetishtirilayotgan mahsulot sifatiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga hududlar aholisi zichligi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ma'lum malakaga ega bo'lgan mutaxassislar mavjudligi ham qishloq xo'jalik samaradorligida muhim omil hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida hududlarning suv bilan ta'minlanganlik darajasi yuqori hosil olishning asosiy omilidir. Albatta, qishloq xo'jaligi samaradorligi infratuzilmasi ishlab chiqarish shart-sharoitlarining sifat va miqdoriy ifodasini aks ettiradi. Qishloq xo'jalik samaradorligida asosiy omillar sifatida, respublika hududlarining yer-suv, mehnat resurslari, aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlari, shuningdek, xo'jaliklarda yetishtiriladigan mahsulot va xom ashyoning ichki va tashqi bozorda chiqishi muhim shartlardan biridir. Shuningdek, samaradorlik qishloq xo'jalik korxonalarining qayta ishlash jarayonlarini tashkil qilish, qishloq xo'jalik korxonalariga mineral o'g'itlar, yoqilg'i-moylash mahsulotlari (YoMM) va boshqa ishlab chiqarish resurslarini yetkazib berish, infratuzilma tashkilotlari xizmatlari hajmi va sifatiga,

bozor va boshqa infratuzilma obyektlari soniga va ularning ishlab chiqarish ko'lamlariga bog'liq.

Bugungi kunda qishloqda turli xildagi xizmatlarni ko'rsatuvchi infratuzilmalarni rivojlantirish vazifasining hal etilishi malakali kadrlar mavjudligi bilan bevosita bog'liq[14]. Bularning barchasi qishloq xo'jalik samaradorligiga tizimli yondashuv zarurligini ko'rsatadi. Bu ularning matematik modellarini ishlab chiqishni talab qiladi, ushbu modellarning mazkur majmuaga kiruvchi boshqa vazifalar bilan mantiqiy va axborot orqali o'zaro bog'liqligi yuqorida keltirilgan chizmada ko'rsatilgan.

Shundan kelib chiqqan holda, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining yer, suv va mehnat resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirishning matematik modellarini asoslash va ular rivojlanishini prognoz qilish muhim hisoblanadi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2024 yilda qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi mahsulot (xizmat)larining umumiy hajmi 467041,5 mlrd.so'mni, shu jumladan, dehqonchilik va chorvachilik, ovchilik va ushbu sohalarida ko'rsatilgan xizmatlar-451019,6 mlrd. so'mni, o'rmon xo'jaligi-11778,4 mlrd. so'mni, baliqchilik xo'jaligi-4243,5 mlrd.so'mni tashkil qildi. Buni qishloq xo'jaligida band bo'lgan bitta ishchiga ishlab chiqarilgan mahsulot qiymati 2024-yilda 2010-yilga nisbatan 4,5 martaga oshganligi ham tasdiqlaydi. Yoki shu davrda

bitta band ishchiga 2010-yilda 9,9 mln. so'mlik mahsulot ishlab chiqarilgan bo'lsa, 2024-yilda bu raqam 144,1 mln. so'mga teng bo'lgan.

Shu bilan bir vaqtda qishloq xo'jaligida yalpi mahsulot ishlab chiqarish hajmining o'sib borish tendensiyasi kuzatilmoqda. Agar 2022-yilda 2021-yilga nisbatan 13,7 foiz ko'paygan bo'lsa, 2024-yilda esa, 2023-yilga nisbatan 9,6 foiz o'sishini ko'rish mumkin [15].

Texnologik yutuqlar yoki qishloq xo'jaligining yaxshi amaliyotlari tufayli qishloq xo'jalik ishlab chiqarishida texnikalarning yaxshilangani qishloq xo'jalik hosildorligi oshishini ta'minlaydi, yalpi daromad va rentabellik koeffitsiyentlari sezilarli darajada o'sishi bu qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining sog'lom iqtisodiy holatiga ijobiy ta'sir etadi. Albatta, ishlab chiqarish xarajatlari ham oshishi yalpi daromad va rentabellik o'sishidan oshib ketmasligi uchun ularni nazorat qilish lozim.

Qishloq xo'jaligida yaxshi sifat yoki talabning ortishi bilan bog'liq holda mahsulot o'rtacha narxi oshishi bozorning ushbu qishloq xo'jaligi mahsulotlari uchun ko'proq to'lashga tayyorligini ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 14-fevraldagi "Tomorqa yer egalari va dehqon xo'jaliklari faoliyatida zamonaviy tashkiliy tizimni joriy qilish va moliyaviy qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-22-son Farmoniga asosan O'zbekiston fermerlari kengashi huzuridagi Fermer xo'jaliklarini qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'lari hisobidan qator moliyaviy qo'llab-quvvatlash tartiblari joriy etildi. Jumladan:

har yili 500 ta mahallada bittadan aholi tomorqasida amalga oshirilgan eng namunali va innovatsion loyiha uchun bazaviy hisoblash miqdorining 100 baravaridan oshmagan miqdorda grantlar ajratiladi;

usta dehqonlar tomonidan qisqa muddatli o'quv kurslarini tashkil etish bilan bog'liq xarajatlarni qoplash uchun har bir kurs uchun bazaviy hisoblash miqdorining 15 baravarigacha miqdorda subsidiya ajratiladi;

muayyan mahalladagi 50 foiz xonadonlarning tomorqasida eksportbop mahsulot yetishtirishni yo'lga qo'yib bergan usta dehqonlarga 100 million so'mgacha subsidiya ajratiladi;

tomorqa yer egalari va dehqon xo'jaliklari hamda ularga xizmat ko'rsatuvchi subyektlarga tijorat banklari orqali qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirish, ularni qayta ishlash, quritish, saqlash va qadoqlash loyihalari uchun 2 yilgacha imtiyozli davr bilan 7 yilgacha muddatga Markaziy bank asosiy stavkasidan 4 foizlik punkt yuqori stavkada (shundan 5 foiz bank marjasi) kreditlar ajratiladi;

aholi tomorqalari va ijara yerlarida ixcham muzlatkichli omborxonalar, qadoqlash, quritish va qayta ishlash uskunalari, tayyor holdagi issiqxonalar 24 oylik imtiyozli davr bilan 5 yilda bo'lib to'lash sharti bilan lizingga beriladi[16].

Ta'kidlash joizki, ekinlar yetishtirish va chorvachilikning texnologik va resurs salohiyatidan hali ham yetarlicha foydalanilmayapti. Bunda respublika hududlari tuproq holati va sharoitlarni hisobga olgan holda ekinlarni yetishtirish samaradorligi bo'yicha hali to'liq tadqiqotlar olib borilmagan. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyotning boshqa tarmoqlariga nisbatan qayd etilgan xususiyatlari tarmoqning moddiy-texnika bazasini shakllantirish, ishlab chiqarishni tashkil etish va boshqarish, ulardan foydalanishning iqtisodiy samaradorligini aniqlashda har tomonlama tahlil qilish va hisobga olishni talab qiladi.

2000-2022-yillardagi respublikamiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish dinamikasini miqdoriy jihatdan baholashga harakat qilamiz. Buning uchun dinamika qatorlarini tahlil qilishda qo'llaniladigan statistik tahlil ko'rsatkichlaridan foydalanamiz: mutloq o'sish (yoki kamayish); o'sish (yoki kamayish) sur'ati; qo'shimcha o'sish (yoki kamayish) sur'ati; bir foizli qo'shimcha o'sish (yoki kamayish)ni mutloq mohiyati[17].

Agar dinamika qator davrining har bir keyingi darajasi uning oldingi darajasi bilan taqqoslansa, u holda o'sish zanjirli, deb ataladi. Agar bir xil davr bir necha yillar davomida taqqoslash uchun asos bo'lib xizmat qilsa, u holda o'sish bazisli deb ataladi, ya'ni bazisli qatorning barcha hadlari bazis deb qabul qilingan had bilan taqqoslanadi.

Tahlil etilayotgan yillarda, respublikamiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi dinamikasini o'rganishda o'sish (yoki kamayish) sur'ati 100 %dan yuqori bo'lsa, demak bazis davrga nisbatan ko'rsatkich o'sgan bo'ladi, agar u 100 %ga teng bo'lsa, hech qanday o'zgarish bo'lmaganligini anglatadi, agarda 100 %dan past bo'lsa, o'rganilayotgan had o'zidan oldingi hadga nisbatan kamayib ketganligini bildiradi.

Yuqorida qayd etilgan ma'lumotlarga asosan, tadqiqot davomida, statistik tahlil ko'rsatkichlari formulalaridan foydalangan holda bazisli va zanjirli usullarda mutloq o'sish (yoki kamayish); o'sish (yoki kamayish) sur'ati ko'rsatkichlari hisoblab chiqildi (1-jadval).

1-jadvalda keltirilgan zanjirli usul hisoblash natijalari tahliliga ko'ra, 2001-2024-yillar oralig'ida respublika qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmining o'zgarish sur'ati ko'rsatkichi bazis davr (2000-yil)ga nisbatan kamayganligini ko'rsatmoqda. ya'ni 2001 yildagi 151,73% dan 2024 yilda 109,63 %ga tushgan. 2024-yil uchun zanjirli o'zgarish sur'ati, 2024-yildagi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmini 2023-yildagi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmiga nisbati bilan aniqlanadi.

Qishloq xo'jalik texnikalaridan foydalanish darajasi va samaradorligini aniqlashda ularning miqdori, sifati, tuzilishi, samaradorlik ko'rsatkichlari bilan o'zaro bog'liqlik dinamikasini aks ettiruvchi ko'rsatkichlar tizimidan foydalanish lozim.

1-jadval

2000-2024-yillardagi respublikamiz qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish dinamikasini miqdoriy o'zgarishi

Yillar	Qishloq xo'jalik mahsulotlari (ming tonna)	Mutloq o'zgarish, ming tonna		O'zgarish sur'ati, %	
		Bazisli $\Delta u_b = u_i - u_0$	Zanjirsimon $\Delta u_z = u_i - u_{i-1}$	Bazisli $T_b = \frac{u_i}{u_0} * 100$	Zanjirsimon $T_z = \frac{u_i}{u_{i-1}} * 100$
2000	1387,2				
2001	2104,8	717,6	717,6	151,73	151,73
2002	3255,3	1868,1	1150,5	234,67	154,66
2003	4083,3	2696,1	828	294,36	125,44
2010	30856,7	29469,5	26773,4	2224,39	755,68
2011	45285,9	43898,7	14429,2	3264,55	146,76
2012	55750	54362,8	10464,1	4018,89	123,11
2013	66435,3	65048,1	10685,3	4789,17	119,17
2014	81794,3	80407,1	15359	5896,36	123,12
2015	99604,6	98217,4	17810,3	7180,26	121,77
2016	115599,2	114212	15994,6	8333,28	116,06
2017	148199,3	146812,1	32600,1	10683,34	128,2
2018	187425,6	186038,4	39226,3	13511,07	126,47
2019	216283,1	214895,9	28857,5	15591,34	115,4
2020	250250,6	248863,4	33967,5	18039,98	115,71
2021	303415,5	302028,3	53164,9	21872,51	121,24
2022	345191,7	343804,5	41776,2	24884,06	113,77
2023	426030,2	424643	80838,5	30711,52	123,42
2024	467045,5	465658,3	41015,3	33668,22	109,63

XULOSA VA TAKLIFLAR

Xulosa qilib aytish mumkinki, kelajakdagi siyosat qishloq xo'jaligi sektorining daromadli va barqaror bo'lishini ta'minlash uchun bozor narxlarining o'sishidan foydalangan holda o'sib borayotgan ishlab chiqarish xarajatlarini boshqarishga yo'naltirilishi mumkin. Ma'lumki, qishloq xo'jaligida ishlatiladigan resurslar samaradorligi ekinlar hosildorligida namoyon bo'ladi.

Yuqorida tahlil etilgan omillar ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish: qishloq xo'jaligi va oziq-ovqat xavfsizligi sohasida yagona davlat, ilmiy-texnik va investitsion siyosatni amalga oshirish; tarmoqdagi barcha axborot tizimlarini "Raqamli qishloq xo'jaligi" platformasiga integratsiya qilish va mahsulot yetishtiruvchilarga "bir darcha" tamoyilida kompleks xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yish; qishloqlarning barqaror rivojlanishini ta'minlash va qishloqlarda hayot sifatini yaxshilash kabi bir qancha muhim masalalarni hal etish imkonini yaratadi.

Muallif haqida / Сведения об авторе / Author details

1. Xatamov Ochildi Qurbonovich Termiz davlat universiteti professori, iqtisodiyot fanlari doktori, Xaitova Rushana O'ktamovna Termiz davlat universiteti o'qituvchisi // Хатамов Очилди Курбанович Профессор Термезского государственного университета, доктор экономических наук, Хайтова Рушана Уктамовна Преподаватель, Термезский государственный университет // Khatamov Ochildi Kurbanovich Professor of Termez State University, Doctor of Economics, Khaitova Rushana Uktamovna Lecturer, Termez State University

- o.xatamov,rushanaxaitova1@gmail.com
- 0009-0003-9513-9987, 0009-0006-7065-7560

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- [1]. Степанов А.А и др. Современный подход к управлению эффективностью сельскохозяйственного производства на основе цифровизации на примере ООО «Соколово» DOI:10.31677/2311-0651-2022-36-2-85-91
- [2]. Цатхланова Т.Т. Методические аспекты оценки и повышения эффективности сельскохозяйственного производства //Управление экономическими системами: Электронный научный журнал. – Кисловодск: Кисловодский институт экономики и права, 2011.-№

33.-С. 8-37.

- [3]. Иванов Г.И. Экономическая сущность и понятийный аппарат эффективности агропромышленного комплекса. // Экономика и управление.- 2018.-Т.4 (70), № 2.-С.34-42.
- [4]. Кабулов В.К., Абдуразаков Б.А., Зияходжаев М.З. Применение экономико-математических методов в хлопководстве.- Ташкент: Фан, 1974 г.
- [5]. Gulomov S.S. Bozor iqtisodiyotiga o'tish sharoitida agrar ishlab chiqarish majmuini rivojlantirish jarayonini modellashtirish.: Iqt.f.n. dis. avtoref. -Toshkent: o'z.R. Qishloq va suv xo'jaligi vazirligi. BII TI, 2001.-26 b .
- [6]. Шодиев Т.Ш. Эконометрические модели развития сельского хозяйства. -Ташкент. Фан, 1986-166 с.
- [7]. Xodiyev B. o'zbekiston iqtisodiyotida tadbirkorlik rivojlanishini ekonometrik modellashtirish. Iqt.f.dokt.disser. avtoreferati.-T:TDIU, 2000 - 38 b.
- [8]. Ergasheva Sh.T. Qishloq xo'jalik yerlaridan samarali foydalanish jarayonlarini modellashtirish.: Iqt.f.n. dis. avt.-Toshkent: TDIU, 2004.- 25 b.
- [9]. Raxmankulova B.o. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish samaradorligini ekonometrik tadqiq etish. Iqt. f. nom. dis. avtoref.- Toshkent: TIMI, 2006.- 24 b.
- [10]. Беркинов Б.Б. Моделирование систем ведения сельского хозяйства.- Ташкент: Фан, 1990. - 127 с.
- [11]. Qulmatova S.S. Qishloq xo'jaligida mashina-traktor parklaridan samarali foydalanishni modellashtirish. Iqt.f.f.dokt.disser. avtoreferati.-T:TDIU, 2022 - 28 b.
- [12]. Xatamov o.K. Qishloq xo'jalik texnikasi lizingiga investitsiyalar jalb etish jarayonlarini modellashtirish.- T.: "o'zbekiston milliy ensiklopediyasi", 2007.-142 6.
- [13]. Qulmatova S.S. Qishloq xo'jaligida mashina-traktor parklaridan samarali foydalanishni modellashtirish. Iqt.f.f.dokt.disser. avtoreferati. —T:TDIU, 2022 - 28 b.
- [14]. Qodirov Z. Axborotlar noravshanligi holatida fermer xo'jaliklari rivojlanishini imitatsion modellashtirish Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. 2023-yil.
- [15]. <http://stat.uz>- O'zbekiston respublikasi milliy statistika qo'mitasi sayti.
- [16]. "Tomorqa yer egalari va dehqon xo'jaliklari faoliyatida zamonaviy tashkiliy tizimni joriy qilish va moliyaviy qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 14-fevraldagi PF-22-son Farmoni.
- [17]. Соатов Н.М., Тиллахужаева Г.Н. Статистика. Дарслик.-Т.: Тиббиёт нашриёти, 2006.-332 б.

Moliya, kredit va
investitsiya

Финансы, кредит
и инвестиции

Finance, credit and
investment